

ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

СЬОМІН Сергій Валерійович

**ОСОБЛИВОСТІ
ІНТЕРСУБ'ЄКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ
В УМОВАХ ЕМОЦІЙНОЇ НАПРУГИ**

Спеціальність 19.00.05 - соціальна психологія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ - 1985

AB 31.851

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті психології АПН України.

- Науковий керівник - доктор педагогічних наук,
академік АПН України,
професор О. В. Киричук
- Офіційні опоненти - доктор психологічних наук,
професор Т. В. Ложкін
- доктор психологічних наук,
доцент В. П. Казьмирєнко
- Провідна організація - кафедра психології Науково-
дослідного і методичного
центру Збройних Сил України.

Захист відбудеться 1 березня 1995 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої ради Д 01.48.01. в Інституті психології АПН України за адресою: 252033, м. Київ, вул. Паньківська, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту психології АПН України.

Автореферат розіслано " " січня 1995 року.

Вчений секретар
спеціалізованої ради,
кандидат психологічних наук

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Александр М. І. Алексеева

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Проблема особистісних механізмів результативності професійної діяльності в ускладнених умовах належить до провідних як у суто науковому, так і в практичному значенні. Специфіка сучасного мореплавання характеризується збільшенням терміну автономного плавання, зменшенням чисельності екіпажу, скороченням стояночного часу перебування у портах, ускладненням психологічного змісту професійної діяльності внаслідок автоматизації, а також необхідністю довготривалого змушеного спілкування в умовах тісного міжособового контакту під час роботи та відпочинку. Водночас праця всіх членів екіпажу пов'язана з нерво-емоційною та інтелектуальною напругою, нерегулярною зміною з вахт (аврали у будь-який час доби, позавахтова робота), монотонністю, підвищеною активністю психічних функцій. Ці негативні фактори призводять до значної плинності кадрів плавскладу, проявів несприятливого психологічного мікроклімату у екіпажах, які довгий термін перебувають в умовах природної ізоляції. Наслідком цього є зниження працездатності та ускладнення міжособової взаємодії, а також суттєві психофізіологічні зміни у моряків.

Тому надто актуальною стає проблема вирішення питань діагностики, прогнозування та регуляції міжособової взаємодії у екіпажах, які тривалий час знаходяться у морі, принципів їх раціонального комплектування з урахуванням особливостей психологічної сумісності особового складу кораблів в умовах емоційної напруги.

На сьогоднішній день у літературі відсутні відомості про систематичні дослідження з метою вивчення впливу, що чинить довготривала професійна діяльність в умовах соціальної та сенсорної депривації на структуру особистості працівника. Передусім це стосується працівників військово-морського флоту. При наявності досліджень, пов'язаних із космічними екіпажами, групами полярників і працівниками віддалених гідрометеостанцій, майже нерозробленою лишається проблема підбору членів екіпажу кораблів морського, особливо військово-морського флоту, з погляду психологічної сумісності. За поодинокими публікаціями стоять несистематичні, а навіть випадкові епізодичні дослідження, що неспроможні розкрити проблему в усьому її обсязі та різноманітності.

Актуальність та недостатня розробленість даної проблеми обумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Об'єктом дослідження був процес міжособової взаємодії у екіпажі військово-морського корабля в умовах природної ізоляції.

Предметом дослідження стали особливості інтерсуб'єктної взаємодії моряків в умовах емоційної напруги.

Мета дослідження полягає у визначенні механізмів ефективної інтерсуб'єктної взаємодії в умовах емоційної напруги.

Основні гіпотези дослідження склали такі припущення:

- у перебігу служби на кораблі під впливом особливостей професійної діяльності у моряків відбуваються певні негативні й позитивні зміни в особистості, пов'язані з умовами соціальної адаптації та емоційної напруги. У зв'язку з постійно діючим фактором соціальної ізоляції найбільшою трансформації зазнає комунікативна сфера особистості;

- у соціально-автономній групі існує певна залежність між соціально-психологічною і функціональною формами взаємодії. При цьому успішна соціально-психологічна взаємодія забезпечує функціональну.

З метою досягнення мети та перевірки гіпотез нашого дослідження були висунуті такі завдання: 1) з'ясувати особистісні особливості, специфіку їх співвідношення у моряків з різним типом міжособової взаємодії в умовах емоційної напруги; 2) виявити найбільш типові варіанти міжособової взаємодії у екіпажі в умовах емоційної напруги та прослідкувати їх залежність від функціональних характеристик професійної діяльності плавскладу, особистісних рис і ціннісних орієнтацій партнерів; 3) визначити стратегію ефективної взаємодії під час довгострокового перебування в умовах природної ізоляції, можливі критерії комплексування окремих груп, які складають екіпаж військового корабля.

Методологічне основне дослідження стали: принцип системного підходу в психології /В. Ф. Ломов, С. П. Бочарова, В. О. Моляко, В. Д. Шадріков/; системно-структурний підхід до особистості /В. Г. Анан'єв, П. К. Анохін, В. С. Мерлін та ін./; схема цілісної уяви про професійну структуру особистості В. Паньбурова.

Методи дослідження: діагностика індивідуально - психологічних особливостей особистості (тести Кеттелла, ММРІ, Розенцвейга, Лисера, Фідлера, визначення ціннісних орієнтацій у процесі розв'язання конфліктних ситуацій (А. А. Ериксон) та інші); оцінка продуктивності міжособової взаємодії в умовах емоційної напруги (методика оцінки задоволення міжособовими взаємодіями партнерів, опитування експертів, стандартизоване

інтерв'ю); допоміжні методи, які дають змогу більш докладно вивчити особистісні характеристики членів екіпажу та особливості їх взаємодії в умовах емоційної напруги (бесіди, аналіз документів, спостереження за моряками у різних сферах життєдіяльності під час автономного плавання та інші).

Наукова новизна роботи полягає у розкритті особливостей вивчення міжособової взаємодії в умовах емоційної напруги з урахуванням особистісних рис військових моряків, як представників окремої групи професіоналів, що знаходяться у специфічних умовах довгострокових морських походів. Визначено особливості прояву особистісних якостей військового моряка в залежності від часових та функціональних характеристик його професійної діяльності та їх зв'язок з типами міжособової взаємодії в умовах соціальної ізоляції. Проаналізовано співвідношення особистісних якостей та ціннісних орієнтацій у партнерів з різним типом міжособової взаємодії в умовах емоційної напруги.

Теоретична цінність роботи полягає у розширенні уявлень про соціально-психологічні механізми міжособової взаємодії у екіпажах кораблів, які тривалий час перебувають в умовах природної ізоляції. Виявлено специфічні фактори, що впливають на психологічну сумісність в умовах довготривалої природної ізоляції. Розкрито закономірності, які сприяють розумінню деяких загальнопсихологічних механізмів взаємодії людей. Запропоновано концептуальну модель ефективної міжособової взаємодії в умовах емоційної напруги.

Практична цінність. Одержані результати дають змогу підвищити ефективність комплектування військово-морських підрозділів (бойових частин, служб) з метою створення на ко-

раблі, який виноує завдання довготривалого походу сприятливого психологічного клімату. Використання запропонованих методик дозволяє прогнозувати успішність адаптації молодих моряків до специфіки служби у плавскладі, давати науково-обґрунтовану оцінку ефективності міжособової взаємодії в умовах емоційної напруги.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечувалися різностороннім теоретичним системним аналізом проблеми, відповідністю застосованих методів завданням дослідження, адекватним апаратом математичної обробки даних, достатністю репрезентативності виборки.

На захист виносяться такі положення.

1. Функціональна і соціально-психологічна сумісність у екіпажі регулюється різними за своєю природою факторами:

- функціональна сумісність визначається загальною структурою трудового процесу на кораблі і включає узгодження психічних функцій, які залучені до взаємодії, швидкісних параметрів діяльності, а також ролевих стилів з ролевим очікуванням;

- соціально-психологічна сумісність регулюється оптимальністю співвідношення особистісних рис партнерів, що дозволяє задовольняти різні потреби у сфері неформального спілкування на кораблі, а також потреби, які пов'язані зі стабілізацією особистості за визначеними вагомими для неї параметрами.

2. Ідентифікація колег за соціально-схвальними якостями має значення для соціально-психологічної сумісності, а для функціональної - суттєва адекватність взаємного сприйняття партнерів.

3. Соціально-психологічна сумісність, на відміну від функціональної, більш індивідуалізована, більш чутлива до особистісної характеристики партнерів та до співвідношення цих характеристик у парі. Оскільки джерело задоволення відносинами пов'язано з особистостями партнерів, соціально-психологічна сумісність має трохи менший, порівняно з функціональною, діапазон взаємної адаптації до корабельного життя.

4. Основна інформація про розбіжності у співвідношенні особистісних характеристик у сумісних і несумісних партнерів знаходиться на рівні різних варіантів інтеграції, показників співвідношення їх за особистісними характеристиками у цілісне утворення. Саме у характері сполучення, комбінації показників однорідності за різними якостями необхідно шукати ключ до розуміння механізму психологічного комфорту партнерів, які взаємодіють в умовах монотонії та емоційної напруги.

Впровадження результатів. Матеріали нашого дослідження знайшли своє практичне застосування під час підготовки керівних документів Міністра оборони про організацію професійного психологічного відбору у Збройних Силах України, методичних рекомендацій командирам, штабам, офіцерам органів виховної та соціально-психологічної роботи щодо оптимізації управлінської діяльності, підвищення дисциплінованості усіх категорій особового складу, профілактики протиправних дій, покращення психологічного клімату у військових підрозділах. Основні результати роботи були використані з метою спрацювання матеріалів для проведення інструктивно-методичних занять з командуванням ко-

раблів Військово-Морських Сил України, наукових конференцій, теоретичних і практичних семінарів на факультеті методичної підготовки Науково-дослідного і методичного центру Збройних Сил України.

Апробація роботи. Матеріали дисертації доповідались на науково-теоретичній конференції Центрального апарату МО України "Правові та соціально-психологічні проблеми військової дисципліни, статутного порядку у Збройних Силах України і шляхи їх зміцнення на сучасному етапі." (Київ, 1994), науково-практичній конференції Військово-Морських Сил України "Практика використання наукових підходів у діяльності органів виховної і соціально-психологічної роботи, спрямованих на виховання та підвищення дисциплінованості особового складу." (Севастополь, 1994), на науково-теоретичних конференціях кафедри психології НДМЦ ЗС України (Київ, 1993-1994), на науково-практичних конференціях Київського військового гуманітарного інституту (Київ, 1994).

Публікації: проблема та результати дослідження відображені у 5 публікаціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, бібліографії та додатків. Роботу викладено на 159 сторінках, список літератури містить 237 найменування, подано 24 таблиці і 5 малюнків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, сформульовано мету, об'єкт, предмет, гіпотези і завдання, подається характеристика методології і методів дослідження, розкрито

теоретичну й практичну цінність і наукову новизну роботи, визначено положення, що виносяться на захист, наведено дані про впровадження та апробацію результатів дослідження.

Перший розділ "Соціально - психологічні механізми функціонування малих груп в умовах природної ізоляції" присвячено розгляду основних соціально-психологічних феноменів, механізмів та закономірностей, що були встановлені вітчизняними та зарубіжними авторами під час вивчення малих груп, які функціонують в умовах природної ізоляції і емоційної напруги. Основний акцент під час розгляду зроблено на вивченні характеристик міжособової взаємодії членів ізольованих груп, які діють в умовах емоційної напруги, та питання групового підбору екіпажу за ознакою сумісності з метою забезпечення його ефективної діяльності. Визначено специфіку екіпажу військово-морського корабля у довгостроковому плаванні як різновиду ізольованої групи в умовах емоційної напруги та розкриті особливості життєдіяльності плавскладу. Подано програму експериментального дослідження, напрямки діагностичної та психокорекційної роботи. Викладено комплекс застосованих методів та основні лінії якісного та кількісного аналізу отриманого експериментального матеріалу.

Встановлено, що проблема комплектування малих груп на підставі психологічних критеріїв пов'язана з розвитком космонавтики. Д.Горбовим та його колегами був розроблений самостійний напрямок групової психології та сформульовані загальні принципи оцінки групової сумісності. Серед них такі, як інтегральна оцінка групи, функціональна співвідлеглисть, психофізіологічна сумісність, та інші.

У багатьох публікаціях порушуються питання регулювання взаємодії під час перебування в ізольованих групах, обґрунтовуються біоритмологічні підстави підбору космічного екіпажу, наводяться приклади, що при спільній меті сумісної діяльності розбіжності у характерах та темпераменті сприяють психологічній сумісності партнерів (Є. Кузьмін, А. Волкова, Б. Алякринський та ін.).

Чисельними роботами медиків (у яких групові процеси розглядаються з описової точки зору) підкреслюється важливість досліджень взаємин між членами експедицій і наводяться дані про значну кількість конфліктів серед екстравертів та доцільність формування мікрогруп за критеріями психологічної сумісності та професійної відповідності, необхідність постійного переформування мікрогруп (В. Боріскін, П. Бундзен, Н. Деряпа, А. Матусов та ін.). Переважна більшість дослідників розглядає міжособову сумісність як придатність індивідів взаємно задовольняти потреби один одного. Ця риса розглядається як провідний механізм, за допомогою якого підтримуються сприятливі міжособові відносини під час ізоляції. (Е. Гандерсон, П. Нельсон та ін.)

Серед найбільш типових змін під час різних етапів зимівлі або рейсу більшість авторів відзначає: виникнення незадоволеності, зростання тривожності та агресивності, збільшення питомої ваги соціометричних виборів і кількості конфліктів, порушення звичної для групи ієрархії підпорядкування, дисципліни та спрощення групової структури (Н. Фомін, I. Draczkowski, A. McLean та ін.).

Під час довгострокового плавання у шкряків спостерігається зростання реактивної неврастенії і психоген-

ної депресії, що зовнішньо виявляється у появі скарг на в'ялість, розбитість, втому, дратівливість (В. Парохін, А. Мاستаков, В. Ткаченко та ін.). Є. Максименко виявив фазовий характер цих змін під час рейсу та прогресуючу тенденцію у поведінці людей до самоізоляції і аутизму. Серед провідних причин внутрішнього конфлікту у моряків є висока актуальність проблем статевого життя і питань, що пов'язані з професійними особливостями корабельного життя (Ю. Стенько, В. Ткаченко, Р. Долмерський та ін.).

У другому розділі "Специфіка прояву особистісних характеристик військового моряка в умовах емоційної напруги" подано матеріали власного дослідження особистісних рис членів екіпажу під час взаємодії в процесі довгострокового плавання в умовах емоційної напруги. Аналіз взаємодії проведено в залежності від часових та функціональних характеристик діяльності плавскладу. Специфіка інтерсуб'єктної взаємодії в умовах природної ізоляції розглянута в процесі порівняльного аналізу міжособової взаємодії малих груп різного типу.

З метою реалізації завдань цієї частини дослідження увесь контингент, який вивчався, був умовно поділений на три групи: 1) нестажованих (зі стажем служби у плавскладі до 3 років); 2) середньостажованих (від 4 до 9 років); 3) високостажованих (> 9 років). Підставов для такого розподілу груп були дані про відмінність адаптаційних можливостей осіб зі стажем служби на кораблях до 3 р. порівняно із особами зі стажем більше 9 р. (Є. Максименко, А. Усиченко, та ін.).

Порівняння особистісних змін за етапами професійної діяльності дозволяє прослідкувати розгорнутий за часом процес становлення особистості моряка. За даними дослідження

посередньо пов'язані з тими, що формуються під впливом професійної діяльності моряка. Особливості професійно зрілого, сформованого фахівця тим яскравіше, чим вище рівень його контактності, експресивності у спілкуванні, фрустрованості та чим нижче рівень авторитарності, хитрості та радикалізму. Вагомість перших трьох факторів у структурі особистості під час служби на флоті зростає, а інших трьох - монотонно зменшується. Ці тенденції характеризують прогресуючу динаміку адаптаційного процесу. Визнаючи консерватизм як необхідний компонент особистості сформованого професіонала, можна трактувати прояв цієї якості, як частину механізму, що забезпечує більш успішне пристосування до укладу морської служби (її підвищену регламентованість, стійку традиційність та інше).

Аналіз інтеграції особистісних якостей за етапами професійної діяльності свідчить про те, що для спеціалістів із середнім стажем характерний центр оформлюється навколо екстраверсії - інтраверсії, для високостажованих - довкола нейротизму-снейротизму і об'єднує у єдиний комплекс якості афективної природи.

Залежно від зміни стажу суттєво змінюються показники самозахисних і зовнішньозвинувачувальних реакцій, підтверджуючи дані, що були отримані під час проведення порівняльного аналізу груп. Показник конформності при цьому зменшується, що відображає більш гнучку вибірковість моряків зі стажем до будь-якого групового впливу та свідчити про зростання самовизначення особистості згідно із загальною позицією групи.

Тест Люшера викрив динамічність адаптивної поведінки до умов плавання. Зміни за векторами впливу оточення на особистість і особистості на оточення подані у таблиці 1. Показники Г (гетерономності) і А (автономності) відповідають об'єктиверсії і суб'єктиверсії у моделі Р.Акоффа та М.Емері, а показники Е (ексцентричності) і К (концентричності) - екстерналізму та інтерналізму.

Таблиця 1

Динаміка особистісних рис за тестом Люшера

Ч А С	Чутливість до оточення		Вплив на оточення	
	Г	А	К	Е
Початок походу	5.1	5.9	6.0	5.0
Через 1.5 міс	5.1	5.8	5.6	5.4

Під час плавання значно зростає активність особистості по відношенню до оточення, що має прояв у зростанні показників екстерналізму та зменшенні інтерналізму. Однак під час аналізу груп різних за стажем виявилось, що збільшення активності проходить за рахунок нестажованих моряків (у 71% випадків), що свідчить про різні стратегії адаптивної поведінки у стажованих та нестажованих спеціалістів.

Результати, що були отримані під час порівняння груп моряків, поділених за кваліфікаційним принципом (залежно від складності і змісту професійної діяльності), свідчать про суттєві розбіжності у структурах особистості спеціалістів операторського і неоператорського профілів з домінуванням у першій групі компонентів, які відтворюють більш високий рівень внутрішньоособистісної регуляції. Із наведених даних

впливає, що при переході від групи корабельних фахівців до іншої у структурі особистості зростає вагомість таких якостей, як товарицькість, емоційна стабільність, насторога до оточення, уява та самодостатність. Відповідно зменшується консерватизм, авторитарність та дипломатичність. Залежно від зміни посадового статусу: 1) з боку комунікативних якостей спостерігається розвиток контактності та орієнтації на інших, що поєднується із своєрідністю власних поглядів, які переважно тримаються при собі; 2) з боку емоційно-вольової сфери - розвиток емоційної зрілості та витримки; 3) з боку інтелектуальної сфери - розвиток якостей, які сприяють високому творчому потенціалу. У керівників стержневою якістю виступає організованість та ділова спрямованість, у механіків і штурманів - воля та самоконтроль, а у матросів - тривога.

У всіх групах емоційно-вольові особливості виступають серцевинним фактором особистості, який визначає своєрідність у прояві комунікативних особливостей.

Результати вивчення специфіки прояву особистісних характеристик військового моряка в умовах емоційної напруги дозволяють стверджувати, що: 1) тривала служба на флоті супроводжується адаптаційною перебудовою особистості моряка. У змінах, що відбуваються прослідковуються дві тенденції. З одного боку, у плавсклада розвиваються доцільні пристосувальні якості (відповідальність, самоконтроль, реалістичність, терпимість), а з іншого - ті, що свідчать про своєрідну особистісну деформацію, "платно" за адекватність вимогам корабельної професії (фрустрованість, консерватизм,

знижений поріг сприйняття травмуючих ситуацій). Співвідношення цих тенденцій перебудови особистості моряка, а також здатність до відновлення і зворотності багатьох особистісних змін значно залежить від режиму праці та відпочинку плавскладу; 2) характер особистісних змін у членів екіпажу корабля безпосередньо під час довгострокового плавання відтворює неоднозначність стратегій адаптаційної поведінки, які опосередковуються досвідом служби на флоті та індивідуальними особливостями моряків; 3) наявність адміністративних і управлінських функцій у діяльності моряка під час довгострокового плавання формує оптимальний рівень організації емоційно-вольової сфери, забезпечує активність та самостійність особистості.

Третій розділ "Експериментальне дослідження міжособової взаємодії у військово-морських екіпажах під час довгострокових плавань" присвячений структурно-функціональному аналізу результатів міжособової взаємодії в умовах емоційної напруги. Здійснено типологію міжособової взаємодії на кораблі в умовах природної ізоляції серед різних категорій моряків (командного складу, інженерно-технічної категорії, технічних виконавців та інших груп). Аналізується вплив особистісних характеристик партнерів, їх цінносних орієнтацій і особливостей взаємного сприйняття на продуктивність міжособової взаємодії в умовах емоційної напруги.

Згідно з програмою дослідження партнери по сумісній діяльності у морських екіпажах оцінювали свої стосунки за двома підставами - функціональна і соціально-психологічна сумісність (ФС і ПС). Як командний склад, так і вахтові спеціалісти суб'єктивно поділяли ці компоненти взаємодії, що

мало прояв у розбіжностях під час оцінки ФС і ПС у переважній більшості опитаних. За результатами взаємних оцінок 120 діад, показники ФС виявилися значно вищими, ніж показники соціально-психологічної сумісності. При цьому судження партнерів стосовно їх ФС характеризувалися більшою взаємністю. Так, різниця між оцінками двох партнерів своєї ФС складала у середньому 16,4 умовних одиниць (за 100-бальною шкалою), у той же час при оцінці ПС - 27,3.

Залежно від прояву показників ФС і ПС була проведена типологія груп, що обстежувалися. З цієї метою обиралася середня оцінка пари за її ФС і ПС та порівнювалася з відповідною середньою по усій вибірці. Дані підтверджують провідне значення соціально-психологічної сумісності, про що свідчить відсутність групи, де моряки були б функціонально не сумісні, а соціально-психологічно сумісні. З наведеного розподілу також витікає, що переважна більшість опитаних (80%) спрацьовуються, тобто, знаходять взаємно-сприятливі варіанти узгодження своєї особистої діяльності під час сумісної роботи. Звертає на себе увагу значна кількість пар (40%) з негармонійним поєднанням ФС і ПС, тобто, соціально-психологічно несумісних, але досить спрацьованих.

Аналіз пар за посадовим складом показав, що командний склад у цілому характеризується меншою сумісністю, ніж інші члени екіпажу. Оцінки сумісності механіків та електромеханіків у середньому виявилися вищими, ніж серед штурманів та зв'язківців. Можна зробити висновок, що соціально-демографічні характеристики моряків під час довготривалих плавань по різному впливають на міжособову взаємодію партнерів залежно від їх професійно-посадової характеристики.

Для проведення аналізу співвідношення особистісних рис моряків з різним типом міжособової взаємодії в умовах довготривалих плавань були обрані три найбільш типові за характером взаємодії групи партнерів (по 20 пар у кожній): 1) які характеризувалися однаково високим рівнем двох боків сумісності /ПС-партнери/; 2) для яких більш властива спрацьованість, тобто ФС, і вона домінувала над ПС /ФС-партнери/; 3) з ознаками відсутності як ФС, так і ПС /НС-партнери/. За даними методики Кеттелла у групі ПС-партнерів стержневою якістю виступає консерватизм, який збирає біля себе майже всі комунікативні якості. У групі ФС-партнерів - робоча напруга, а у групі НС - насторога, яка значно "пов'язана" з важливішими якостями особистості. Необхідно підкреслити значну жорсткість, регідність зв'язків у групі НС-партнерів, а також той факт, що деякі зв'язки якостей, які спостерігаються у цій групі, мають прояв і у групі ФС-партнерів. У своїй чергу структури зв'язків у ПС-партнерів суттєво відрізняються за своїм складом і змістом від інших груп.

Проведені дослідження дають змогу зробити висновок, що синдром психологічно сумісних партнерів (порівняно з несумісними) зводиться до: а) розбіжності за екстраверсією, незалежністю та самовинувачувальними реакціями; б) подібності за об'єктивністю, тривожністю, суб'єктивністю та екстерналізмом; в) низького рівня самозахисних реакцій.

Імовірна інтерпретація нашого висновку звучить так: чим більший прояв має конкретний синдром у окремої пари, тим більша імовірність того, що вона належить до певної категорії, тобто до категорії пар, які характеризуються високою задоволеністю сумісною діяльністю та спілкуванням.

Під час проведення інтерв'ю моряки висловлювали свою думку стосовно особистісних якостей, які є суттєвими для діяльності у корабельному екіпажі. Всього було наведено 76 позитивних якостей і характеристик поведінки. При цьому найбільш частіше повторювалися такі поняття, як людяність (чуйність, доброзичливість) та врівноваженість (витримка); їх навів кожний шостий. Кожний дев'ятий сказав, що для сумісної діяльності мають значення такі особистісні якості, як чесність та вміння працювати з людьми. Співвідношення ціннісних орієнтацій у керівників з різним типом взаємодії наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Співвідношення коефіцієнтів спрямованості
у ФС і ПС - керівників.

Г Р У П И	Коефіцієнти спрямованості			
	Різниця значень / Рівень значень			
	на працю	на власний досвід	на авторитет інших	на офіційну субординацію
ФС-керів.	1.1/4.5	1/2.5	2/3	1/1.5
ПС-керів.	1.5/2.3	4/3.7	0.3/3.7	4/2.5

Однорідність орієнтацій командирів на справу, на виконання службових завдань обумовлює їх спрацьованість, але є недостатньою для психологічної сумісності. Фактором, який сприяє їх задоволеності взаємодією, виступають врівноваженість та взаємна доповненість в орієнтаціях.

Розбіжності керівників за стилем діяльності і зустрічна, взаємодоповнююча спрямованість їх особистостей є

факторами, які сприяють взаємному психологічному сприйняттю командирів.

З метою визначення впливу соціальної перцепції на міжособову взаємодію нами були використані дані, отримані за допомогою методики Лірі. Ми зробили висновок, що: а) для усіх груп партнерів властивим є переважання підпорядкованості над домінантністю і залежності над впевненістю у власні сили; б) для груп несумісних притаманне переважання чуйності, альтруїстичних тенденцій, схильності до співпереживання над прагненням до соціальної дистанції та обмеження кола спілкування; в) залежно від підвищення сумісності (від гр. ІС до гр. ІІС) зростає значення переважання незалежності, стійкості та наполегливості над лояльністю, радикалізмом і ситуативністю в оцінці образу партнера.

Експериментальне дослідження міжособової взаємодії у військово-морських екіпажах під час довгострокових походів показало, що: 1) на кораблі психологічна сумісність відображає не тільки безпосередні емоційні контакти моряків, а й стосунки, які опосередковані сумісною діяльністю. Значний вплив психологічної сумісності на "виробничі стосунки" дозволяє розглядати її як найважливішу умову нормальної життєдіяльності екіпажу корабля; 2) співставлення партнерів за окремими ізольованими один від одного особистісними якостями не може бути підставою для прогнозування їх сумісності, оскільки особистісні риси, що вимірюються (методом фіксованого набору показників), знаходяться між собою у взаємозв'язку і утворюють відповідну єдність і цілісність; 3) за даними нашого дослідження, соціально-психологічний

сумісності на кораблі сприяє наявність у партнерів низького загального рівня емоційних характеристик і високого рівня характеристик, які свідчать про автономність та незалежність особистості. Це дозволяє зробити висновок, що емоційна залученість до взаємодії може продукувати несумісність членів екіпажу; 4) ідентифікація членів екіпажу за соціально бажаними якостями має вагоме значення для їх сумісності (суб'єктивної задоволеності особистим спідкуванням), а ототожнення власних недоліків з аналогічними недоліками партнера може викликати несумісність.

У висновках підводяться підсумки дослідження, що підтверджують гіпотези і тези, висунуті на захист, формулюються основні висновки, накреслюється перспектива подальшого вивчення проблеми.

Узагальнення результатів дослідження дозволило зробити такі основні висновки:

1. Довготривала служба на флоті супроводжується перебуванням особистості людини. Під час цього процесу спостерігаються не тільки позитивні зміни в особистості, а й дезадаптивні, що є наслідком впливу особливостей корабельної професійної діяльності. Характер особистісних змін відтворить неоднозначність стратегій адаптаційної поведінки, які опосередковуються досвідом служби, функціональними характеристиками та індивідуальними особливостями моряків.

2. Нами було виявлено найбільш типові варіанти міжособової взаємодії у екіпажі в умовах емоційної напруги та прослідковано їх залежність від функціональних характеристик професійної діяльності плавскладу, а також особистісних рис і ціннісних орієнтацій партнерів.

Доведено, що у автономній групі соціально-психологічна і функціональна форми взаємодії дуже пов'язані між собою. При цьому наявність соціально-психологічної сумісності забезпечує функціональну.

3. Ми також з'ясували, що функціональна і соціально-психологічна сумісність у екіпажі регулюється різними за своєю природою факторами. Перша - загальною структурою трудового процесу на кораблі, а також характеристиками партнерів та їх орієнтаціями, що опосередковані спільною діяльністю. Друга - оптимальність співвідношення особистісних рис партнерів, що дозволяє задовольняти різні потреби у сфері неформального спілкування на кораблі, а також потреби, які пов'язані зі стабілізацією особистості за визначеними вагомими для неї параметрами. Система організації цих співвідношень є різною у партнерів із різним ступенем сумісності.

У роботі визначені можливі стратегії ефективної взаємодії моряків під час довгострокового перебування в умовах природної ізоляції та пропонуються критерії комплектування окремих підрозділів і груп, що складають корабельний екіпаж.

Основні результати, що були отримані під час дослідження моряків як суб'єктів професійної діяльності, можуть бути використані фахівцями при розробці проблем психологічного відбору екіпажів для виконання завдань довгострокового плавання. Врахування основних закономірностей, які є підставою "узгодження" особистості з вимогами професійного середовища, дозволяє прогнозувати успішність адаптації осіб, які лише розпочинають службу на флоті.

Подальша розробка проблеми особливості особистості моряка в умовах довгострокової емоційної напруги вбачається нами у проведенні прогностуючих досліджень, які дозволили б приймати діагностичні рішення стосовно професійної успішності. При цьому необхідно враховувати не тільки особистісні якості, але й особливості професійної мотивації, розвиток спеціальних інтелектуальних навичок.

Всебічне вивчення міжособистісної взаємодії, яке обіймає не тільки діадичні зв'язки, але й інші різнопланові взаємини, буде сприяти подальшій розробці науково обгрунтованих рекомендацій щодо оптимізації соціально-психологічних умов життєдіяльності моряків під час довгострокових морських походів. Це у свою чергу буде мати позитивний вплив на будь-які аспекти перебування людини у морі.

Основний зміст дисертаційної роботи відображено у таких публікаціях:

1. Методика проведення соціально-психологічних досліджень в воїнському підрозділенні. Учебно-метод. посібник СПУ МО України. Вип. 1, - К.: МОУ, 1991, 36 с. /в соавт./.

2. Соціально-психологічний тренінг міжособового спілкування. Навчально-методичний посібник. Вип. 3, - К.: НДМЦ СПС ЗС України, 1993, 40 с. /у співавт./.

3. Соціально-психологічні механізми функціонування малих груп в умовах природної ізоляції. - К.: НДМЦ ЗС України, 1995, 43 с.

4. Методика вивчення молодого поповнення // Методичні рекомендації командирам, офіцерам органів виховної роботи щодо оптимізації морально-психологічного клімату, зміцнення дисципліни у військових підрозділах. Науковий збірник ЦНДІ МОУ, Вип. 2, - К.: ЦНДІ МОУ, 1993, С. 14-17.

5. Особливості психологічного стану військовослужбовців під час виконання завдань бойового чергування. Науковий збірник ЦНДІ МОУ, Вип. 2, - К.: ЦНДІ МОУ, 1994, С. 142-150.

Syomin S. V. Peculiarities of intersubjective interaction in the condition of emotional tenseness. Manuscript.

Thesis for the degree of doctor of Philosophy on psychology in speciality 19.00.05 - social psychology, institute of psychology APN Ukraine, Kiev, 1995.

Long-term service in sailor's staff was found to be accompanied by reorientation of sailor's personality. These changes are of positive and negative nature. The most typical variants of interaction among persons on the ship in the conditions of long-term sea cruise were discovered and their dependence on functional characteristics of professional activity of sailing staff, and also personal peculiarities and value orientation of partners was retraced.

Семян С. В. Особенности интерсубъектного взаимодействия в условиях эмоциональной напряженности. Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.05 - социальная психология, институт психологии АПН Украины, Киев, 1995. Установлено, что длительная служба в плавсоставе сопровождается перестройкой личности моряка. Изменения при этом носят как позитивный, так и негативный характер. Были раскрыты наиболее типичные варианты межличностного взаимодействия на корабле в условиях длительных морских походов и прослежена их зависимость от функциональных характеристик профессиональной деятельности плавсостава, а также личностных особенностей и ценностных ориентаций партнеров.

Ключові слова:

інтерсуб'єктна взаємодія, емоційна напруга, військово-морський екіпаж, соціально-психологічна сумісність, функціональна сумісність.

Підп. до друку 23.01.95 р., формат 60 x 84 1/16
Друк. арк. - 1,0. Замовлення № 3, тираж 100 пр.

Надруковано у друкарні НДІЦ Збройних Сил України

AB 31.851

AB 31.851